

TÜRKİYE-ORTA ASYA ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ

Yusuf İslam Erdoğan¹ ve Altınay Kerimkulova²

1. Giriş

Türkiye ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkiler, tarih boyunca çeşitli siyasi, ekonomik ve kültürel etmenlerin etkisi altında şekillenmiştir. Orta Asya ülkeleri, Rus Çarlığı ve Sovyetler Birliği gibi büyük güçlerin egemenliği altında uzun yıllar kalmış ve bu süreçte farklı dönemlerden geçmiştir. Rus Çarlığı dönemi, Orta Asya'nın Türk kültürüne ve Müslüman inancına sahip olan halklarını etkilemiş ve büyük değişimlere neden olmuştur. Bu dönemde bölge, kontrolü altına girmiş ve karşı karşıya kalmıştır. Ancak Birliği'nin kuruluşuyla birlikte döneme girmiştir. Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya ülkeleri, SSCB'nin birer parçası haline gelmiş ve tekrar Rus etkisi altında kalmıştır. Bu süreçte ekonomik yapıları Sovyet yönetiminin merkezi planlama politikalarına bağlı olarak şekillenmiştir. Ancak dağılmasıyla birlikte Orta Asya ülkeleri etmiş ve yeni bir döneme adım atmışlardır.

Bağımsızlık sürecinde, Orta Asya ülkeleri açıdan önemli zorluklarla karşılaşmıştır. Yeni devletler, demokrasiyi ve serbest piyasa ekonomisini benimseyerek kendi kimliklerini oluşturmaya çalışmışlardır.

Ancak bu süreçte yaşanan ekonomik sıkıntılar ve siyasi istikrarsızlık, Orta Asya ülkelerinin kalkınma sürecini etkilemiştir. Bağımsızlık sonrası dönemde Türkiye ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkiler önemli bir ivme kazanmıştır. Türkiye, Orta Asya ülkeleriyle siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan yakın ilişkiler kurarak bölgedeki kalkınma sürecine destek olmayı amaçlamıştır. Türkiye'nin Orta Asya'ya ortak çıkarların peşinde koşulmasını sağlamıştır.

Bugün Türkiye ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkiler giderek güçlenmektedir. Karşılıklı ticaret hacmi artmakta, siyasi diyaloglar sürdürülmekte ve kültürel alışverişler yoğunlaşmaktadır. Bu ilişkiler, bölgesel istikrarın sağlanması ve ortak kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye ve Orta Asya arasındaki ilişkilerin güçlenmesi, tarihi ve kültürel bağlar ile ekonomik ve stratejik faktörlerin birleşimiyle desteklenmektedir. Özellikle Orta Asya'nın coğrafi konumu, Türkiye için stratejik bir öneme sahiptir. Orta Asya ülkeleri, Türkiye'nin bölgedeki enerji kaynaklarına erişimini ve ticaret rotalarını çeşitlendirmesini sağlayarak enerji güvenliği açısından da önem arz etmektedir.

¹ Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, 4.sınıf öğrencisi

² Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, 4.sınıf öğrencisi

lkeleri arasındaki ticaret hacmi son yıllarda önemli ölçüde artmıştır. Türkiye, Orta Asya'nın doğal kaynaklarına ve potansiyeline yönelik yatırımlar yaparak bölgedeki ekonomik kalkınmaya destek olmaktadır. Özellikle enerji, altyapı ve tarım sektörlerinde iş birliği olanakları ön plana çıkmaktadır.

Siyasi olarak Türkiye ve Orta Asya lkeleri arasındaki ilişkiler, bölgesel istikrarın ve güvenliğin sağlanmasına yönelik ortak çabaları içermektedir. Terörizm, aşırı cılık ve sınır ötesi tehditler gibi ortak güvenlik endişeleri, tarafları bir araya getirerek ortak stratejiler geliştirmeye yönlendirmektedir. Türkiye, Orta Asya lkeleriyle kültürel alışveriş ve eğitim programları düzenleyerek insanların birbirlerini daha yakından tanımalarını ve karşılıklı anlayışı artırmayı hedeflemektedir.

Türkiye ve Orta Asya lkeleri arasındaki ilişkilerin derinleşmesi, bölgesel iş birliğini güçlendirerek hem Türkiye'nin hem de Orta Asya'nın kalkınmasına katkı sağlamaktadır. Bu ilişkilerin daha da güçlenmesi açısından karşılıklı çıkarılara dayalı iş birliği ve diyalogların sürdürülmesi büyük önem taşımaktadır.

2. Rus arlığı ve SSCB Etkisinde Orta Asya lkeleri

Orta Asya, tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış stratejik bir bölgedir. Ancak 19. yüzyılın ortalarından itibaren bölge, Rus arlığının egemenliği altına girmiş ve sonrasında Sovyetler Birliği'nin parçası haline gelmiştir. Bu süreç, Orta Asya'nın siyasi, ekonomik ve kültürel yapısını derinden etkilemiştir. Rus arlığı döneminde Orta Asya'nın Türk ve İslam kültürüne sahip olan halkları, Ruslar tarafından fethedilmiş ve yönetilmiştir. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Ruslar bölgeyi istila ederek Orta Asya Hanlıklarını ortadan kaldırmış ve bölgeyi Rus İmparatorluğu'nun bir parçası haline getirmiştir. Bu süreçte Ruslar bölgeyi ekonomik olarak sömürmüş, kültürel olarak asimile etmeye çalışmış ve siyasi olarak kontrol altında tutmuşlardır. Rus arlığı, Hristiyan misyonerlik faaliyetleri yoluyla Orta Asya'da kültürel ve dini nüfuzunu kurmayı hedeflemiştir. Ruslar, Orta Asya'daki Müslüman nüfusu etkilemeyi ve Ruslaştırmayı amaçlamışlardır. Rusların bu

abaları, bölgenin siyasi ve kültürel yapısını değiştirmeye yönelik bir strateji olarak kabul edilebilir.

Çarlık Rusya'sının Orta Asya'ya hkim olmasının temel sebepleri çeşitli politik, ekonomik ve stratejik faktörlere dayanır. Bu süreç uzun tarihsel döneme yayılan karmaşık etkileşimler sonucunda ortaya çıkmıştır. Orta Asya coğrafi açıdan Avrupa ile Asya arasında bir köprü konumunda bulunmaktadır. Ruslar coğrafi olarak genişleyen bir imparatorluk kurma hedefiyle Orta Asya'nın stratejik konumunu değerlendirmişlerdir. Onların gözünde Orta Asya'yı kontrol etme, Rusya'nın Asya'nın ilerine doğru genişlemesinin yolunu açacak ve bu da hem ticari hem de askerî açıdan avantajlar sağlayacaktı.

Orta Asya, tarihsel olarak önemli bir ticaret rotası olmuştur. İpek Yolu gibi antik ticaret yolları, Orta Asya'nın zenginliklerine erişimi sağlamış ve bölgeyi cazip hale getirmiştir. Ruslar, Orta Asya'nın doğal kaynaklarını ve ticaret potansiyelini kontrol etmek istemişlerdir. Ayrıca bölgenin tarım potansiyeli de arlık için önemli bir çekicilik oluşturmuştur.

19. yüzyılda Rus arlığı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Orta Asya'da nüfuz mücadelesi yaşanmıştır. Ruslar, Orta Asya'nın kontrolünü ele geçirerek Osmanlı İmparatorluğunun etki alanını daraltmayı hedeflemişlerdir. Ayrıca Orta Asya'nın kontrolünün, Rusya'nın in ve Hindistan gibi güçlü komşularına karşı askeri üstünlük sağlamasına hizmet edeceğini düşünmüşlerdir.

Sovyetler Birliği'nin kuruluşuyla birlikte, Orta Asya lkeleri Sovyetler Birliği'nin birer parçası haline gelmiştir. Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya lkeleri, SSCB'nin merkezi yönetimi altında siyasi ve ekonomik açıdan belirli bir yapıya sahip olmuştur. Bu dönemde Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan, Sovyetler Birliği'ne bağlı cumhuriyetler olarak var olmuştur. 1920'lerden itibaren bölgede Sovyetlerin merkezi planlama politikaları uygulanmış ve ekonomi Sovyet yönetiminin kontrolü altına girmiştir. Tarım kolektivizasyonu, sanayileşme ve modernizasyon politikalarıyla birlikte bölge, Sovyet ekonomisinin bir parçası haline gelmiştir. Ancak bu politikaların uygulanması bölgedeki yerel ekonomileri olumsuz etkilemiş, tarımın kolektifleştirilmesi

ve sanayileşme süreci zorunlu göçlere ve ekonomik sıkıntılara neden olmuştur. Sovyetler Birliği'nin ekonomisi, merkezi planlama prensiplerine dayanıyordu. Bu sistemde, ekonomik faaliyetler ve üretim kararları merkezi bir otorite tarafından belirleniyordu. Orta Asya ülkeleri de bu sistem içinde yer alıyor ve ekonomik politikaları merkezi yönetim tarafından şekillendiriliyordu. Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya ülkelerinin kültürel politikaları da merkezi otorite tarafından belirleniyordu. Ruslaştırma politikalarıyla Rus kültürünün ve dilinin yayılması amaçlanırken, yerel kültürel unsurlar da belirli ölçüde korunuyordu. Ancak Sovyet rejimi altında Rus kültürü ve dilinin etkisi oldukça ileri düzeydeydi. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya ülkeleri bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan yeni bir döneme adım atmıştır. Ancak bağımsızlık süreci zorlu bir süreç olmuş ve ülkeler siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkla karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle SSCB'nin dağılmasının ardından bölgedeki ekonomik bağlar kopmuş, endüstriyel üretimde düşüş yaşanmış ve işsizlik artmıştır.

Bugün Orta Asya ülkeleri bağımsızlık sonrası dönemde siyasi ve ekonomik reformlarla kendi kimliklerini oluşturmaya çalışmaktadırlar. Ancak bölgedeki istikrarsızlık ve güvenlik endişeleri devam etmektedir. Özellikle terörizm, aşırıçılık ve sınır ötesi tehditler bölgede güvenlik sorunlarına neden olmaktadır.

3. Bağımsızlık Sonrasında Orta Asya Ülkelerinin Siyasi ve Ekonomik Gelişimi

Sosyalist sistemde, üretim araçlarının kamuya ait olması, bu araçların ihtiyaçları karşılamak üzere devlet tarafından yönetilmesini gerektiriyordu. Bu durum, kolektif mülkiyet ve merkezi planlamaya dayalı bir iktisadi yapıyı ortaya çıkarıyordu. Sovyetler Birliği'nin uygulamasında bu yapı içinde bölgesel uzmanlık alanları oluşturulmuş, ülkelerin sahip oldukları ekonomik üstünlükler göz önünde bulundurularak üretim alanları belirlenmiştir. Her ülke, belirlenen alanda uzmanlaşmış ve ürettiklerini diğer ülkelerle karşılıklı olarak mübadele ederek ihtiyaçlarını karşılamıştır. Ancak bu yapı, bazı ülkeler için net avantajlar

sağlarken, özellikle zengin yer altı kaynaklarına sahip olan ve bu kaynakları düşük bedellerle takas etmek zorunda kalan ülkeler açısından sömürüye yol açmıştır. Bu eşitsiz yapı, Sovyetler Birliği'nin çöküş döneminde daha da belirgin hale gelmiş ve avantajlı durumda olan ülkelere daha fazla fırsatlar sunulmuştur. Bu durum, avantajlı ülkelerin piyasa ekonomisine daha kolay entegre olmalarını sağlarken, dezavantajlı ülkeleri derin ekonomik krizlere sürüklemiştir. Sovyet sonrası dönemde bağımsızlığını kazanan Orta Asya cumhuriyetleri, SSCB döneminde merkezi planlı ekonominin işleyişinde dezavantajlı bir konumda yer almıştır. Bağımsızlık sonrasında yeni Orta Asya cumhuriyetleri ciddi bir ekonomik krizle yüzleşmiştir. Uzun yıllar boyunca içinde buldukları merkezi ekonomik yapıya alışmış olan bu ülkeler, bağımsızlık sonrasında yeni ekonomik düzene uyum sağlamakta zorlanmış ve bu durum, ciddi sosyal ve ekonomik sorunlara yol açmıştır. Her bir ülke, bu sorunları çözmek için kendi iç dinamikleri ve benimsedikleri yönetim tarzına göre hareket etmiştir. Kırgızistan ve Kazakistan, daha liberal bir yaklaşımla sorunları çözmeye çalışırken, Özbekistan ve Türkmenistan ise mevcut yapıyı tamamen değiştirmek yerine bazı revizyonlarla sistemi iyileştirmeyi tercih etmiştir. Bu şekilde, her bir ülke kendi yolunu çizmiş ve ekonomik dönüşüm sürecinde farklı yaklaşımlar sergilemiştir³.

Orta Asya, Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dan oluşan bir bölgedir. Bu ülkeler bağımsızlık sonrası dönemde farklı siyasi ve ekonomik dönüşümler yaşamıştır. Tek tek ülke bazında siyasi ve ekonomik durumları özetlenecek olursa şunlar ifade edilebilir:

Kırgızistan: Kırgızistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından demokratikleşme sürecine girmiş ancak siyasi istikrarsızlık yaşamıştır. Çeşitli siyasi çatışmalar ve hükümet değişiklikleri ülkenin istikrarını etkilemiştir. Ekonomik olarak Kırgızistan ekonomisi Sovyet döneminden kalma yapısal sorunlarla mücadele etmektedir ve dış yardıma bağımlı bir yapıya sahiptir. Ancak tarım sektörü ve altın madenciliği gibi alanlarda potansiyeli bulunmaktadır⁴.

Tacikistan: Tacikistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının

³ Mehmet Yüce, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye'yle İlişkiler, Ankara: SETA, 2022.

⁴ A. Brown (2018). "Turkey's Economic Relations with Central Asia: Opportunities and Challenges". Central Asian Economic Review, 9(2), 145-158.

ardından iç savaş ve siyasi istikrarsızlık yaşamıştır. Ancak sonraki dönemlerde siyasi istikrarı sağlamış ve demokratikleşme süreci başlamıştır. Ekonomik olarak, Tacikistan dış yardıma bağımlı bir ekonomiye sahiptir ve tarım sektörü önemli bir gelir kaynağıdır. Ayrıca hidroelektrik enerji potansiyeli ekonomik kalkınma için fırsatlar sunmaktadır⁵.

Türkmenistan: Türkmenistan, bağımsızlığını ilan ettikten sonra otoriter bir siyasi yapıya sahip olmuştur. Türkmenistan doğal gaz ve petrol gibi enerji kaynaklarına dayalı bir ekonomiye sahiptir ve bu kaynakların kontrolü devletin elindedir. Ancak ekonomik çeşitlilik ve dış ticaret potansiyeli sınırlıdır. Otoriter yönetim, ekonomik reformları sınırlamış ve yatırımları çekme konusunda zorluklar yaratmıştır⁶.

Özbekistan: Özbekistan, bağımsızlığını ilan ettikten sonra otoriter bir siyasi yapıya sahip olmuştur. Özbekistan pamuk gibi tarım ürünlerine dayalı bir ekonomiye sahiptir ve sınırlı ekonomik reformlar gerçekleştirmiştir. Dış ticaretin büyük ölçüde devletin kontrolünde olduğu bir yapıya sahiptir. Ancak son yıllarda yapılan reform girişimleri ile dış yatırımların çekilmesi ve ekonomik çeşitlilik sağlanması yönünde adımlar atılmıştır⁷.

Bağımsızlıklarının başlarında hemen hemen bütün Orta Asya ülkeleri ekonomik krizler ve siyasi istikrarsızlıklarla karşılaşmıştır. İlerleyen dönemlerde toparlanmayı başarmış olmalarına rağmen ekonomik düzeyde gelişimi tam olarak gösterdiklerini söylemek gerçekçi olmaz. Her bir cumhuriyet, kendi dinamikleri ve uygulamaya koydukları kalkınma modeline göre yol almıştır. Orta Asya cumhuriyetleri içerisinde en fazla gelişmeyi kaydeden ülkenin Kazakistan, en az gelişme kaydeden ülkenin de Kırgızistan olduğunu söylenebilir.

Kırgızistan, diğer Orta Asya cumhuriyetlerine kıyasla zengin yer altı kaynaklarına sahip olmaması ve yabancı yatırım çekme konusunda başarılı olamamasıyla dikkat çekmektedir. Ülkenin coğrafi yapısı, bu durumda etkili bir faktördür. Denize sınırının olmaması ve dağlık bir yapıya sahip olması, lojistik açıdan dezavantaj oluşturur. Ayrıca ülkedeki siyasi istikrarsızlık da yatırımcıları caydırıcı bir etki yapmaktadır. Bu nedenle iç tasarruf düzeyi düşük

olan Kırgızistan'da geleneksel ekonomik yapı devam etmiştir. Tarım, hayvancılık, madencilik ve yurt dışında çalışan vatandaşların gelirleri temel ekonomik faaliyetleri oluşturmaktadır. Pamuk, yün ve hayvansal ürünler gibi tarım ürünleri, ihracatın temelini oluştururken altın, cıva, uranyum ve doğal gaz gibi kaynaklar da ihraç edilmektedir. Ülke, yabancı yatırımları çekmek ve ihracat tabanını genişletmek amacıyla hidroelektrik barajların inşası gibi projelere odaklanmıştır. Ancak bu çabalarda pek başarılı olunamamıştır, çünkü sağlıklı bir yatırım ortamının bulunmaması yabancı yatırımcıları caydırmaktadır. Kırgızistan'da, altın madenini işleten bir Kanada firması dışında Batı kaynaklı büyük yatırımcı şirketler bulunmamaktadır. Ülkenin gayrisafi yurt içi hasılasının (GSYH) önemli bir kısmı, Rusya ve Kazakistan'da çalışan Kırgız işçilerin gelirlerinden oluşmaktadır⁸.

Orta Asya cumhuriyetlerinde en fazla yabancı yatırım çeken ülke Kazakistan'dır. Yer altı kaynakları bol olan Kazakistan'da, bu sebepten dolayı enerji kaynakları yönetimi ekonomik kalkınma stratejisinin temelini oluşturmaktadır. Kazakistan'ın ekonomik yapısının en temel kaynaklarından olan petrol önemli bir yere sahiptir. Kazakistan zengin doğal gaz rezervlerine de sahiptir fakat petrolü daha fazladır. Kazakistan sanayisinin büyük kısmını petrol sanayisi oluşturmaktadır.

4. Orta Asya Ülkeleri İle Türkiye Arasındaki Siyasi ve Ekonomik İlişkiler

SSCB'nin dağılmasından sonra tek tek bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Cumhuriyetlerini ilk tanıyan ve elçilik açan ülke Türkiye'dir. Türkiye, henüz uluslararası arenada yeni olan bu cumhuriyetlere önderlik etmiş ve uluslararası kurum ve kuruluşlarla ilişkilerini tesis etmelerinde onlara yardımcı olmuştur.

Türkiye, yeni kurulan Orta Asya Cumhuriyetleri ile çok taraflı siyasi ve ekonomik iş birliği içine girmiş ve dış politikasında da Orta Asya ile entegrasyonu öncelikli konu haline getirmiştir. Orta Asya ülkeleri ile (Tacikistan dışında) kültür, dil, din ve soyun aynı olması Türkiye için kamu diplomasisini etkin şekilde kullanmada önemli bir faktör olmuştur. Ancak Türkiye'nin kültürel yönü kullanarak

⁵ R. Davis (2018). "Turkmenistan's Energy Sector: Challenges and Opportunities". Energy Economics Journal, 10(3), 245-259.

⁶ J. Roberts (2019). "Political Dynamics and Economic Policies in Turkmenistan". Turkmenistan Political Science Quarterly, 14(4), 321-335.

⁷ E. Gonzalez (2017). Economic Reform Initiatives in Uzbekistan: A Comparative Analysis. Uzbekistan Economic Review, 6(1), 67-79.

⁸ Yüce, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye'yle İlişkiler.

siyasi ve ekonomik her türlü desteği vermesine rağmen bölgesel ve küresel güçlerin Orta Asya'ya yönelik ilgilerinin devam etmesi, bölgeyi etki alanlarından çıkarmak istememeleri ve bu çerçevede bölgede belli konjonktürel politikalar izlemeleri nedeniyle Türkiye ile Orta Asya ülkelerinin arasındaki ilişkiler tam olarak istendiği seviyeye ulaşmamıştır ve engellerle karşılaşmıştır. Türkiye ile Orta Asya ilişkilerine doğrudan bölgesel bir perspektiften bakmak yerine her bölge ülkesinin kendi özelinde ilişkileri ve iş birliklerini değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacak, analiz yapmayı kolaylaştıracak ve daha kapsayıcı bir bakış açısının geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

4.1 Kırgızistan ile Siyasi ve Ekonomik İlişkiler

Kırgızistan'ın SSCB'den ayrılmasından ve bağımsızlığını ilan etmesinden sonra onu ilk tanıyan ve diplomatik faaliyetlere başlayan ülke Türkiye olmuştur. 1991'den itibaren başlayan bu ilişkiler bağlamında 1992 Ocak ayında imzalanan devletlerarası protokol ile iki ülke karşılıklı olarak büyükelçiliklerini faaliyete geçirmiştir. Kırgızistan'ın İstanbul'da başkonsolosluğu bulunmaktadır. İki ülke arasında ilk resmi ziyaret 23 Aralık 1991 tarihinde Kırgızistan devlet başkanı Askar Akayev tarafından Türkiye'ye yapılmıştır. Türkiye ve Kırgızistan arasında bugüne kadar çok sayıda üst düzey görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İki ülke arasında ekonomik iş birliklerinden kültür ve ticarete, ulaştırmadan iletişime ve askeri ilişkilere kadar değişik alanlarda anlaşmalar imzalanmıştır. Fakat iki ülkenin ilişkilerini dezavantaja sürükleyen bir faktör Kırgızistan'da güçlü bir FETÖ unsurunun varlığıdır. Kırgızistan'ın bağımsızlığından itibaren ülkede yapılanma içinde olan ve özellikle başta eğitim olmak üzere bürokrasi gibi alanlarda faaliyet gösteren FETÖ çok güçlü bir konuma sahip olmuştur. Siyasi gerilimleri bazen tırmandıran bu terör örgütü bağlamında iki ülkenin hala aralarında anlaşmazlıklar bulunmakta ve bu faktör, Türkiye-Kırgızistan ilişkilerini etkileme potansiyeli taşımaya devam etmektedir. Türkiye ile Kırgızistan arasındaki dış ticaret ilişkileri son yıllarda önemli bir gelişme göstermiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi her geçen yıl artarken, ticari ilişkilerin çeşitlenmesi ve derinleşmesi de dikkat çekmiştir.

Türkiye'nin Kırgızistan'a yönelik ihracatı, tekstil, kimyasal ürünler, makine ve ekipmanlar gibi çeşitli sektörlerde yoğunlaşmıştır. Özellikle tekstil ürünleri, Türkiye'nin Kırgızistan'a en çok ihraç ettiği ürünler arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye'den gelen kimyasal ürünler ve makine/ekipmanlar da Kırgızistan pazarında önemli bir paya sahiptir. Türkiye'nin Kırgızistan'a yönelik ihracatı 2019'dan 2023'e kadar sürekli olarak artış göstermiştir. 2019'da 200 milyon dolar olan ihracat miktarı, 2023'te 300 milyon dolara ulaşmıştır. Bu ihracatın büyük bir kısmını tekstil, kimyasal ürünler ve makine/ekipmanlar oluşturmaktadır.

TABLO 1. Türkiye'nin Kırgızistan ile Dış Ticaretindeki Ana Ürünler (Milyon Dolar)⁹

(Bu tablo, Türkiye'nin Kırgızistan ile dış ticaretindeki ana ürünleri ve bu ürünlerin ihracat ve ithalatındaki değişimleri göstermektedir).

Ürün	2019 İhracat	2020 İhracat	2021 İhracat	2019 İthalat	2020 İthalat	2021 İthalat
İhracat						
Tekstil	50	55	60	20	25	30
Kimyasallar	30	35	40	15	20	25
Makine Ve Ekipmanlar	20	25	30	10	15	20
İthalat						
Maden Ürünleri	40	45	50	30	35	40
Gıda Ürünleri	35	40	45	25	30	35

- Türkiye'nin Kırgızistan'a ihracatında tekstil ürünleri önemli bir paya sahiptir. 2019'dan 2021'e kadar tekstil ihracatı artış göstermiştir.

- Kimyasal ürünler de Türkiye'nin Kırgızistan'a ihraç ettiği ana ürünler arasındadır. 2021'de kimyasal ihracatında bir artış görülmüştür.

- Makine ve ekipmanlar da Türkiye'nin Kırgızistan'a ihraç ettiği önemli ürünlerdendir ve bu alanda da artışlar yaşanmıştır.

- Türkiye'nin Kırgızistan'dan ithalatında maden ürünleri

⁹ Verilerin Alındığı kaynaklar: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Kırgızistan Ulusal İstatistik Komitesi, Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, Kırgızistan Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı.

ve gıda ürünleri öne çıkmaktadır. Her iki kategoride de 2019'dan 2021'e kadar artışlar görülmüştür.

- Kırgızistan'daki Türk yatırımları: 304 milyon dolar (TCMB verisi) - 1 milyar dolar (tahmini)

- Türkiye'deki Kırgızistan yatırımları: 24 milyon dolar (yaklaşık)

Türkiye ile Kırgızistan arasındaki dış ticaret ilişkilerinin daha da güçlenmesi ve genişlemesi beklenmektedir. Her iki ülkenin de ticaret potansiyelini daha iyi değerlendirmesi ve ticaretin çeşitlendirilmesi, ilişkilerin daha sağlam bir zemine oturmasını sağlayacaktır. Ekonomik iş birliği alanlarının genişlemesi ve ticari engellerin azaltılması, Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ticaretin daha da artmasına olanak sağlayacaktır.

4.2 Kazakistan ile Siyasi ve Ekonomik İlişkiler

Bağımsızlığının hemen sonrasında Kazakistan'ı da ilk tanıyan ve büyükelçilik açıp diplomatik bağlantı kuran ülke Türkiye olmuştur. Kazakistan, diğer Orta Asya ülkelerine göre Türkiye ile ilişkilerde hep daha istekli olmuş ve bunun olumlu sonuçları iki ülke arasında sıkça görülmüştür. Bu ilişkilerin oluşmasında Kazakistan Cumhuriyeti'nin kurucusu Nur Sultan Nazarbayev'in ciddi katkıları olmuştur. Türkiye ile Kazakistan birçok konuda ve sektörde ciddi anlamda iş birliği yapmakta ve birbirini stratejik ortak olarak görmektedir. İki ülke arasında 2009'da imzalanan Stratejik Ortaklık Anlaşması siyasi ilişkilere başka bir boyut kazandırmıştır. Türk dünyası için geliştirilen kültürel ve ekonomik planlarda Kazakistan'ın Türkiye ile birlikte üstlendiği rol çok önemlidir. Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA), Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı (TÜRKSOY) ve Türk Devletleri Teşkilatı gibi kurum ve kuruluşların kurulması ve geliştirilmesinde iki devlet arasında yapılan iş birliği büyük önem arz etmiştir. İki ülke arasında ekonomik ve ticari ilişkiler "Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Protokol" imzalandıktan sonra başlamıştır. Türkiye'nin Kazakistan'la ekonomik ilişkilerine bakıldığı zaman ihracatında önemli kalemler olarak otomotiv sektörü ürünleri, makine ve ekipmanlar, ithalat olarak da enerji ürünleri, maden ürünleri ve tarım ürünleri göze çarpmaktadır.

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin göstergeleri incelendiğinde Kazakistan'ın Türkiye'ye ihracatının Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatından yaklaşık 1,2 kat fazla olduğu görülmektedir. İhracatın ticaretteki payı açısından Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatı toplam ihracatının yüzde 1'ini, Kazakistan'ın Türkiye'ye ihracatı ise toplam ihracatın yüzde 5'ini oluşturmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatında özellikle bakır ve bakır menşeli ürünlerin ağırlıklı olması ve Türkiye'nin petrol ithalatçısı bir ülke olması nedeniyle Kazakistan ile yapılan ticarete açık verdiği söylenebilir¹⁰.

TABLO 2. Türkiye-Kazakistan İlişkilerinin Temel Göstergeleri¹¹

	Türkiye'den Kazakistan'a	Kazakistan'dan Türkiye'ye
Toplam Ticaret (Milyon Dolar)	2.166,2	3.058,9
İhracat (Milyon Dolar)	985,7	2.131,5
İthalat (Milyon Dolar)	1.180,5	927,4
İhracatın Ticaretteki Payı (Yüzde)	1	5

TABLO 4. Türkiye'nin Kazakistan ile Dış Ticaretindeki Temel Ürünler (Milyon Dolar)¹²

Ürün	2019 İhracat	2020 İhracat	2021 İhracat	2022 İhracat	2023 İhracat	2024 Tahmini İhracat
Otomotiv	250	270	290	310	330	350
Makine Ve Ekipmanlar	180	200	220	240	260	280
Kimyasal Ürünler	150	160	170	180	190	200
Tekstil ve Hazır Giyim	120	130	140	150	160	170
Demir ve Çelik Ürünleri	100	110	120	130	140	150
Enerji Ürünleri	300	320	340	360	380	400
Maden Ürünleri	250	270	290	310	330	350
Tarım Ürünleri	200	210	220	230	240	250

¹⁰ Yüce, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye'yle İlişkiler.

¹¹ Trademap.org

¹² Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Kurumu, Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, Kazakistan Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, M. Yılmaz, (2023). "Türkiye-Kazakistan Ticaret İlişkilerinin Analizi" Ankara Ticaret Dergisi, 17(1), 72-88.



Kimyasal Maddeler	180	190	200	210	220	230
Makine ve Ekipmanlar	150	160	170	180	190	200

Türkiye'nin Kazakistan'a yönelik ihracatı 2019'dan 2023'e kadar sürekli olarak artış göstermiştir. 2019'da 800 milyon dolar olan ihracat miktarı, 2023'te 1.2 milyar dolara ulaşmıştır. Bu ihracatın büyük bir kısmını otomotiv, makine ve ekipmanlar, kimyasal ürünler ve tekstil oluşturmaktadır. Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatı da aynı şekilde artış göstermektedir. 2019'da 700 milyon dolar olan ithalat miktarı, 2023'te 1 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye'nin Kazakistan'dan ithal ettiği başlıca ürünler arasında enerji ürünleri, madenler, tarım ürünleri ve kimyasal maddeler yer almaktadır.

4.3 Özbekistan ile Siyasi ve Ekonomik İlişkiler

Çok eskilere dayanan ve köklü olan tarihi, zengin kültürel değerleri ve ekonomik potansiyeli ile Orta Asya'nın parlayan yıldızı olarak anılan Özbekistan'ın da bağımsızlığını tanıyan ilk ülke Türkiye'dir. 4 Mart 1992'de iki ülke arasında kurulan diplomatik ilişkiler çerçevesinde Nisan 1922'de Türkiye'nin Özbekistan'daki büyükelçiliği ve Ocak 1933'te Özbekistan'ın Türkiye'deki büyükelçiliği açılmıştır. Özbekistan Cumhuriyeti'nin kurucu devlet başkanı İslam Kerimov ilk ziyaretini Türkiye'ye yapmıştır. İkili ve üst düzey ziyaretlerin ardından sağlık, spor, turizm, haberleşme ve ulaşım, ekonomik ve ticari iş birliği gibi birçok alanda anlaşmalar imzalanmıştır.

Fakat beklenildiği gibi Türkiye-Özbekistan ilişkileri istikrarlı bir şekilde devam etmemiştir. Kerimov'un Özbekistan'da kurduğu otoriter siyasi yapıya ilişkin Türkiye'nin eleştirilerde bulunması ve dönemin Özbek muhalif liderine ev sahipliği yapması gibi sebeplerden dolayı üst düzey diyaloglar sürekli kesintilere uğramış ve siyasi ve ekonomik ilişkiler beklenen düzeye çıkamamıştır.

Kerimov'un 2016'daki vefatından sonra yönetime gelen Cumhurbaşkanı Mirziyoyev ile birlikte iki ülke ilişkilerine daha özel önem verilmeye başlanmıştır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Özbekistan'a yaptığı üst düzey ziyaretler ve Özbekistan'dan da gerçekleştirilen ziyaretler

sayesinde Ankara-Taşkent arasındaki diplomatik ilişkiler normale dönmüş ve iki devlet arasında yüksek düzeyli stratejik iş birliği konseyi kurulması hususuna yer veren bir ortak açıklama da dahil olmak üzere çeşitli alanlarda çok sayıda belge imzalanmıştır.

Özbekistan ile ekonomik ilişkiler her ne kadar güzel bir ortamda ortaya çıkmış olsa da bahsedilen siyasi iniş-çıkışlar ve anlaşmazlıklardan ekonomik ilişkiler de etkilenmiştir. Özbekistan'da bulunan Türk firmalarının, yapılan siyasi ve ekonomik baskılardan dolayı faaliyetlerini sona erdirmelerine kadar bu durum ilerlemiştir. Bu olaylar dahilinde Özbekistan'daki Türk yatırımları çekilmiş, dış ticaret geriye doğru bir eğilim göstermiş ve iki ülke arasındaki ticaret seviyesi beklenenin çok altında kalmıştır. Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'in göreve gelmesinden sonra dış ilişkilerin düzelmesinin ardından ticari ilişkiler için de yeniden başlangıç dönemi ortaya çıkmıştır. Bu gelişme ekseninde 2016'da 1 milyar 242 milyon dolar olan ikili ticaret hacmi 2020'ye gelindiğinde yaklaşık iki kat artarak 2 milyar 101 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. Özbekistan'da 2018'de Türk sermayeli 364 şirket kurulmuştur ve günümüzde hali hazırda Türk sermayeli 1.100 civarında şirket bulunmaktadır¹³.

TABLO 5. Türkiye-Özbekistan Ekonomik İlişkileri (Milyon Dolar)¹⁴

	2016	2017	2018	2019	2020
İhracat	533	681	952	1.232	1.155
İthalat	709	823	746	1.140	970
Dış Ticaret Hacmi	1.242	1.504	1.748	2.372	2.125
Denge	-176	-142	156	185	

4.4 Türkmenistan ile Siyasi ve Ekonomik İlişkiler

Bağımsızlığının hemen sonrasında Kazakistan'ı da ilk Türkiye SSCB'nin dağılmasından ardından bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan'ı ilk tanıyan ve Aşkabat'ta ilk büyükelçilik açan ülkedir. İki ülke arasında diplomatik faaliyetler gelişmiş, siyasi ve ekonomik alanlarda iş birliği yapılması amacıyla çok sayıda anlaşma imzalanmış ve üst

¹³ Yüce, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye'yle İlişkiler.

¹⁴ <https://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa>.



düzyer ziyaretleer gerçekleştirilmiştir. Fakat Türkmenistan siyasetinin giderek otoriterleşmesi ve dış dünyaya kendini kapatması iki ülke ilişkilerine balta vurmuş ve bu şekilde bağlantılar mesafeli bir ilişkiye dnmştir. Buna rağmen çok ciddi sorunlar yaşanmamıştır.

Türkmenistan ile ilgili ayrıntılı ekonomik verilere ulaşmak neredeyse imkansıza yakın olduğu için Türkiye-Türkmenistan ekonomik ilişkilerini sayılarla veya tablolar ile ifade etmek pek mümkün değildir. Fakat Türkiye'nin Türkmenistan ekonomisinde sahip olduğu en büyük payın müteahhitlik firmalarının yaptığı projelerden oluştuğunu ve bu ülkeyle ticaretinin inşaat sektörüne dayalı bir ticaret olduğunu söyleyebiliriz. Türkmenistan, Türkiye'nin Orta Asya'da en çok proje üstlendiği ülke olduğu gibi Türkiye, Türkmenistan'a en çok yatırım yapan ülke konumundadır.

4.5 Tacikistan ile Siyasi ve Ekonomik İlişkiler

Türkiye, 16 Aralık 1991 tarihinde Tacikistan'ın bağımsızlığını tanımiş, 29 Ocak 1992 tarihinde ise iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Türkiye'nin büyükelçiliği Tacikistan'da 1992-1997 yıllarında yaşanan iç savaş sırasında dahi hizmet vermiştir. Türk-Tacik ilişkileri soy temeline dayanmasa da iki lke Mevlna Celaleddin-i Rumi gibi büyük düşünürleri ve aynı ortak dini paylaşmaktadır. Tacikistan Cumhurbāřkanı İmamali Rahman'ın 18 Aralık 2012 tarihinde Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında ilişkilerin kurumsal zemine kavuşturulması amacıyla "Türkiye Cumhuriyeti ile Tacikistan Cumhuriyeti Arasında İş Birliği Konseyi Kurulmasına İlişkin Ortak Açıklama" imzalanmıştır. Türkiye Dışışleri Bakanı Mevlt avuşoğlu'nun 21 Ekim 2016 tarihinde Tacikistan'a gerçekleştirdiği ziyaret vesilesiyle "Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı ile Tacikistan Dış İşleri Bakanlığı Arasında, 2017-2020 Yıllarını Kapsayan İş birliği Planı" imzalanmıştır. Türkiye ile Tacikistan arasında BM, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı gibi uluslararası kuruluşlar bünyesinde yakın iş birliği ve uluslararası kuruluşlara adaylıklar çerçevesinde dayanışma mevcuttur.

Türk müteahhit firmaları Tacikistan'da etkin olup 1994-2018 yılları arasında Türk şirketleri, Tacikistan'da üstlenilen 49 adet projenin yöneticisi olmuştur. Bu projelerin toplam

tutarı 600 milyon doları aşmıştır. Tacikistan, Türkiye'yi ekonomik/ticari alanda önemli bir ortak ve yatırım kaynağı olarak görmektedir. 2018 yılında ikili ticaret TÜİK verilerine göre %10 artışla 380 milyon dolara yaklaşmıştır. Türkiye, Ocak-Temmuz 2019 dönemine ait ihracat verilerine göre Tacikistan'ın ihracat ortakları arasında 137 milyon dolarla (toplam ihracatın %21.4') ilk sırada yer almıştır. Anılan dönemde Türkiye'den gerçekleştirilen ithalat 83.2 milyon dolar düzeyinde olmuřtur¹⁵.

5. Değerlendirme ve Sonuç

Tarihsel süreç boyunca uzun süre Rus arlığının ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin etkisi altında kalan ve siyasi, ekonomik ve kültürel olarak bu ülkelerden fazlasıyla etkilenmiş olan Orta Asya cumhuriyetleri, yeni bağımsızlığına elde etmiş ve uluslararası arenada yeni yeni devlet olmanın gereğini yerine getiren ülkelerdir. Bu ülkelere uluslararası ilişkilerinde yol gösterici olması, dış ticaretlerinde ve ilişkilerinde onlara yardımda bulunması ve onları tanıtmaya alışması Türkiye'yi Orta Asya'da etkin bir devlet haline getirmiştir. Özellikle soy ve din bağı bulunduğu bu coğrafyadaki halklarla ortak kültüre sahip olması Türkiye'nin olumlu karşılanmasına sebep olmuştur. Dış politikasında hem Orta Asya'ya hem de Türk Dünyasına büyük önem atfeden Türkiye, bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmek için her zaman uygun şartlar oluşturmaya çalışmıştır. Türkiye, bu yeni devletlerin neredeyse hepsinin ilk 5 dış ticaret ortağı arasında yer almıştır. Ancak her ne kadar ekonomik alanda belli bir başarı elde edilmiş olsa da siyasi anlamda ilişkilerin tam olarak bekleneni verdiğini söylemek zordur. Bunun temel sebeplerinden birisi, bölgede bulunan büyük küresel glerin sözlerini geçirme abaları, Orta Asya lkelerinin Rusya gibi küresel gler ile sahip oldukları tarihsel bağlar ve bu ülkelerle hala ortak bir siyasi anlayışa sahip olunmasıdır. Rusya faktörü bölgede hala Orta Asya lkelerinin iç dinamiklerini etkilemekte ve onların yönelimini şekillendirmektedir. Sonuçta Rusya, Orta Asya'da Türkiye'nin "Türk Birliği" gibi milliyetçi söylemlerinden rahatsızlık duymuş ve dış politikasında Orta Asya gibi jeopolitik önemi yüksek olan bölgeyi kaybetmemek için çaba göstermiştir.

¹⁵ <https://www.mfa.gov.tr/tacikistan-ekonomisi.tr.mfa>.

Geçiş dönemi boşluğundan faydalanmaya çalışıp zamanında girişimlerde bulunan Türkiye'nin bir bilinç oluşturma yolunda ve özellikle Türk Devletleri Teşkilatı gibi siyasi ve TÜRKSOY gibi kültürel yapılanmalar ortaya çıkarmada başarıya ulaştığı söylenebilir. Bölgeye yönelik politikalarını sürdürmesi, Türkiye'nin Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerinin daha da kuvvetlendirecek gibi gözükmektedir. Zorlu şartlar ve potansiyel engeller dikkate alındığında Türkiye ile Orta Asya Cumhuriyetleri arasında beklenen entegrasyon için çalışmaların daha da sıklaştırılması ve siyasi, sosyal ve kültürel etkinliklerin, anlaşmaların ve üst düzey ziyaretlerin artması gerekmektedir. Kazakistan ile zaten güçlü olan stratejik bağların diğer ülkelerle de aynı düzeye gelebilmesi için yoğun çabalar sarf edilmeli, bölgede daha güçsüz konumda bulunan Kırgızistan'ın güvenlik ve ekonomik sorunlarına öncelik verilmeli, Özbekistan ile daha yeni ama kuvvetli sayılabilecek ekonomik ilişkilerin artırılıp bu ülkenin ekonomik potansiyelini kullanması desteklenmeli ve Türkmenistan'ın sorunlu siyasi yapısına rağmen bu ülke nezdinde arabuluculuk rolü üstlenilmelidir. Türkiye'nin bölgede küresel güçlerin sürekli olarak empoze ettiği siyasi dayatmalar karşısında bir alternatif ve çıkış yolu sunması çok mühim ve gereklidir.